

Egy barbár jazig levele a művelt Pannóniába

Saffer Pál

Asszonyom!

Amikor levelét vettem, az Ister menti füzesekben még arannyal tündökölt az ősz, és ma, amikor végre rászántam magam a válasz megírására, a folyóparton már csak csupasz ágakat hajlítgat a kelet felől süvöltő hideg téli szél.

Ne higgye, hogy eddig pusztán lustaságból nem vettem tollat a kezembe; azt sem, hogy barbár, felszínes örömök, és események után rohanó életem vette el a válasz megírásához szükséges időt. Levele mindennap kezemben volt, és azon gondolkodtam, hogyan is tehetnék jóvá ügyetlen soraimmal ennyi vélt megbántást, miképp moshatnék le magamról ennyi alaptalan gyanút, hogyan állíthatnék vissza egy ennyire megrendült önbizalmat és hogy magyarázhatnék meg annyi nagy, szinte történelmi félreértést, amennyi az ön szívvel és szívből írt leveléből árad.

Kérem, ne tekintse ezt szemrehányásnak, asszonyom. Nem azért emlegetem a válasz megírásához szükséges időt, hogy ezzel lebecsüljem az indulatból, érzésből fakadó sorok jelentőségét. Ellenkezőleg. Levele tévedéseivel egyetemben mélyen megindított, és úgy éreztem, hogy a válasznak méltónak kell lennie azokhoz az érzésekhez, amelyek önt levele megírására indították.

Ha ehhez még hozzáfűzöm a személye és munkája iránt érzett végtelen megücsülésem, amelyet Ön sajnos nem olvasott ki az *Esik az eső* című írásom soraiból, akkor végleg megérti, hogy mi készítetett ilyen hosszú hallgatásra és gondolkodásra, és azt is, hogy ez a levél semmi esetre sem akar egyszerű válasz, visszavágás, vagy éppen magyarázkodás lenni.

Szeretném, ha soraim úgy simulnának sebeire puha, melengető szövésként, mint az ősz bibor és sárga takarója az Ister menti erdők fővenyére, és megértené belőlük, hogy itt is úgy érik az ősz és úgy kél a tavasz, mint ott Pannoniában, s ha más szavakkal illetjük is őket, csak ugyanazt jelentik itt is, mint túl a limesen.

Ennyit akartam csak bevezetőül, s még gondoltam hozzá egyet-mást mondani a világról, amelyben élek, az emberekről, akik velem együtt élnek, s dolgoznak itt, akik néhanapján átkelnek a „nagy folyón”, hogy meglátogassák önöket, és akikre amint írja, ott Pannoniában „... titkon mindenki úgy tekint... mint hajdan a határmenti római őrtoronyok legénysége a szarmatákra és jazigokra, ha éjjelente átúsztattak a Dunán...”

Belátom azonban, hogy erről így előljáróban nincs értelme beszélni. Csak felesleges magyarázkodás lenne, mert az emberek egymásról alkotott véleménye nem mindig fedí a valót, és a már megalkotott szubjektív képen mit sem változtat az, ha a másik fél elmondja a saját, szintén szubjektív véleményét önmagáról. Fokozottan érvényes ez, ha két, egymástól különböző környezetben élő emberről van szó.

Ezért a legokosabbnak tartom, ha minden efféle magyarázkodás helyett még egyszer előveszem a levelét, és annak mondatai alapján próbálom megmagyarázni azt, ami az *Esik az eső* című írásomban nem értett meg, vagy inkább — félreértett.

Az évezredek fátyla, amelyet fent idézett sorai borítottak írásomra és, bevallom, kissé a hangulatomra is, ehhez nem használható. Nemcsak Sarmatia és Pannonia gazdasági és politikai helyzete változott meg az idők folyamán, de a kultúra gyűjtőfogalma is annyi új tartalommal gazdagodott az utóbbi másfél évezred során, hogy a régi mértékek és régi összehasonlítások ma már hamisan csengenek. Ezért, asszonyom, javasolom, hogy további beszélgetésünkben vessük le a fátyolt, és Pannonia helyett beszéljünk csak nyugodtan Dunáról, Bácskáról, Baranyáról, úgy, ahogyan anyánktól tanultuk.

„Saindólok azt is, hogy olyan elképzelései vannak a baranyai falvakról: ott minden megtörténhet... Nekünk erről más a véleményünk.”

Idézet a levélből.

Habár ilyen állítást, hogy a „baranyai falvakban minden megtörténhet”, nem írtam le abban a riportban (*Esik az eső*, *Híd*, 1962. október, 10. szám, 927. oldal), megengedem, hogy az írás hangulata ilyen gondolatokat vált ki az olvasóból. Azt is megengedem, hogy az ilyen gondolat nem áll messze attól, amit azzal a riporttal mondani akartam. Tehát lényegében vállalom.

Ugyanakkor bizonyos fokig el is kell zárkóznom az ilyen állítástól (ezért nem is írtam le ilyen kerekén), egyszerűen azért, mert kétértelmű. Azt, hogy a baranyai falvakban „minden megtörténhet”, kétféleképpen lehet érteni. Jó és rossz értelemben.

Hogy én miként gondoltam, az említett riportból, úgy látszik, nem tűnik ki elég világosan Erre enged következtetni az ön levele.

És mivel a pusztá állítást emlegetni, hogy így vagy amúgy gondoltam, itt is hiábavaló lenne, azt hiszem, legokosabb lesz, ha megtoldom azt a riportot még egy-két baranyai portréval. Csak azt engedje meg, hogy többé ne említsek személy- és helységneveket. Igazán nem szeretném többé senki hiúságát és érzékenységét kihívni magam ellen.

A rét melletti kis faluban történt. Egész nap réttam a sáros utcákat, kergetve egy embert, aki úgy tűnt el előlem mindig, mint az árnyék: a népbizottságban azt mondták, hogy a szövetkezetben van, a szövetkezetből a vendéglőbe küldték, a vendéglőben úgy tudták, hogy az iskolában akadt dolga, és így tovább. Amikor végre mégis ráakadtam, akkor tudtam meg, hogy ő a népbizottság elnöke, a szövetkezet, az iskolabizottság, a kultúregyesület, a vadászegyesület és még néhány intézmény és szervezet elnöke, egyszerűen szóval nélkülözhetetlen ember a faluban.

Régen volt. Több mint tíz éve már annak, de nálunk, Bácskában az ilyesmi már akkor is elképzelhetetlen volt. Meghökkenem. Átkos kíváncsiságomtól úgyze most már nem érdekelték többé az adatai arról, hogy mennyi adót fizettek a falubeliek, és mennyi búzát vásárolt fel a szövetkezet, hanem azt kutattam, hogyan lehet, hogy egy faluban minden társadalmi tevékenység egy ember nyakába szakad.

A választ akkor kaptam meg, amikor a legkevésbé vártam. Elmenőben, már a faluvégen egy öreg bácsival találkoztam. Künn állt a háza előtt az alkonyatban és pipált.

Talán a sártengerre lassan ereszkedő homály tette és a tudat, hogy messze még a következő falu, de hirtelen a magány, az elhagyatottság hidege futott végig rajtam. Olyan volt az az öreg, mintha az utolsó ember volna, aki után már nincs más, csak sár és sötétség. Az utolsó ember, akivel még szót lehetett váltani.

Megálltam. Utcai beszélgetésünk odabenn folytatódott a meleg konyhában a pattogó tűzhely mellett, és ahogy ez már ilyenkor lenni szokott, csakhamar sor került a politikára. Ekkor kérdeztem meg:

— Milyen ember ez a maguk elnökük?

— Hát — vakarta meg az üstökét az öreg — ugyancsak rendezgeti a maga háza táját...

— Akkor miért tartják annyi pozícióban? Nem tudnak becsületesebbet találni?

— Becsületesebbet még csak találnánk, de odavalóbbat aligha.

— Hogyan?

— Ő tudja legjobban, hogy az urak közül kinek kell halat vinni, kinek özet, ki szereti a vadászatot... így aztán mindjárt kisebb az adó, kevesebb az obaveza... Jól csinálja a dolgát...

Megjegyzés: Minden következtetéstől elzárkózom. Sem azt nem állítom, hogy a nevezett adott, sem azt, hogy valaki elfogadott volna megvesztegetést. Nem állíthatom, mert nem tudom. Az „álláshalmozásra” azonban még akkor melegebben felhívtam a járás illetékeseinek a figyelmét, ők azonban tehetetlenül vonogatták a vállukat:

— Mitévők legyünk, ha a faluban senki más nem akad, aki hajlandó lenne tisztséget vállalni.

Később, amikor a faluban úgy-ahogy mégis normalizálódott a helyzet, az illetőt leváltották. Akkoriban még a központi sajtó is foglalkozott az esettel.

A beszélgetést, amely szóról szóra így hangzott el, most sem azért írtam le, hogy utólag vádoljak vele. Csupán egy helyzetet akartam bemutatni, amilyen nálunk, Dunán innen, akkoriban már elképzelhetetlen volt, és egy gondolkodásmódot, amely jórészt ebből fakadt. És — ezt talán különösképpen találja majd, asszonyom — soha eszembe sem jutott, hogy azt az öreg bácsit, aki azóta már rég a jó baranyai földben nyugszik, rossz embernek tartsam. Ellenkezőleg! Ha rá gondolok, még mindig látom a kis tűzhely melege fénvét, hallom csendes, mormogó beszédét, és szinte fizikailag érzem a kis konyha körül ólálkodó, hideg, sáros, sötét őszi éjszakát, s úgy tetszik, hogy az egyetlen meleg pont a világban a négy fallal körülvelt kis szoba, amelyet védenik kell minden és mindenki ellen.

Én csak egyszer éreztem ezt, de ő ki tudja hányszor meredt a hamvadó parázsba hosszú őszi éjszakákon, míg kifejecesedett benne ez a tudat, s az, hogy kaputos embertől, puskás embertől őrizkednie kell.

Es az ő falujában akkor nem volt senki és semmi, hogy meggyőzze az ellenkezőjéről.

Az öreg halással sokáig ismerkedtem: a házában, (amely inkább hasonlított bagolyvár-ra, mint házra, egyetlen szobája volt csak lakható, az is telis-tele halász- és vadászfelszereléssel), varszás közben a vízen és lenn a halásztanyán, a nyárson piruló hal mellett. Mondhatnám azt is, hogy barátok voltunk. De valahogy soha nem adódott alkalom, hogy megkérdezzem tőle: miért is nem nősült meg?

Később, jóval később hallottam a falubeliektől a történetét:

Valamikor vállas, magas, kemény kötésű fiatal ember volt az én barátom, és ahogy az már lenni szokott, szeretett egy lányt. A lány azonban — ez olykor szintén megtörténik — máshoz ment férjhez.

A megszokott történet itt megszakad, mert a legény minden szokással ellentétben nem keresett másutt vigasztalást, itatra sem adta a fejét, csak magába vonult, a szokottnál is szótlanabb lett, és élt tovább a szüleivel, amíg azok el nem haltak, azután pedig egyedül.

Az „igazságszolgáltatás” úgy jött, mint a mesében. A lány férje iszákos lett, és a családra, mert időközben már néhány gyerek is született, inséges napok szakadtak.

Ekkor ugyanolyan csendben és szótlanul, ahogy eltűnt, megjelent a színen az én barátom: titokban mindig juttatott neki soványka keresetéből... Neki magának édeskevés kellett. Néhány meleg rongy, egy pár gumicsizma és egy kevéske töltény a duplacsövű puskába, amelynek minden lövésére egy-egy vadkacsa vagy — liba hullott a rét vizébe.

Így ment ez hosszú, hosszú éveken át. A gyerekek felnőttek, és egy szeles, nyirkos őszi napon (az ember szinte azt hinné, hogy minden rossz ilyen napokon történik) az én barátom még egyszer, utoljára tanúságot tett szerelméről:

Az asszonyt bevitték a kórházba. A kórházból kiüzentek a faluba, hogy a betegnek sürgősen vérre van szüksége. Amikor ezt meghallotta, feltúrte kabátja gallérját, és egyedül, egyetlen a faluból, nekivágott az őszi szélnek, sárnak.

Azt mondják, hogy egy nap, egy éjjel állt a kórház kapuja előtt szótlanul és mozdulatlanul, mint valami szobor, és várta, hogy odabenn a vére legyőzi-e a halált.

Amikor másnap közölték vele, hogy nincs már mire várnia, ugyanolyan szótlanul elindult a ködös, nyirkos réteken át a falu felé, ahogyan jött. Visszament magányos, elhagyatott házába, és soha senkinek nem szólt a dologról egy szót sem.

Megjegyzés: Ez a történet nem az előző ellentéte. Nem akarok vele senki szívére vagy érzékeny könnyzacskójára hatni. Azért mondtam el, mert ott voltam, megismertem annak a falunak talán évszázados csendjét, hallottam a gólyák kepelését, éreztem a virágzó füzek illatát, láttam a virradatot a nagy vízen, amikor még a szokottnál is csendesebben, áhító-sabban merül meg az evező, hogy meg ne zavarja az ébredés fenséges színjátékát, és ültem este a fáradt, kiégett tekintetű halászokkal az ivóban, amikor hazamenet felhajtottak egy-két pohárral, talán azért, hogy az üres hálók szomorú titka ne zavarja az éjszakai nyugalmat.

Ott voltam és megértettem, hogy ez nem giccs és nem banalitás.

Tél volt és szombat délelőtt, amikor könyvügynöki minőségben beállítottam az egyik faluba. Mivel a szövetkezeti volt az egyetlen bolt, felkerestem a szövetkezet igazgatóját. Szombat lévén, természetesen már nem az irodáiban, hanem otthon.

Kitörő örömmel fogadott: meghívott ebédre, és ebéd után, amikor megkockáztattam a kérdést, hogy most már beszélgethetnénk a könyvvásárlásról is, letorkolt:

— Ugyan hagyja, ráérünk arra még. Inkább pihenjen le egy kicsit, bizonyára elfáradt a hosszú gyaloglásban...

Estére társaság jött össze nála és ezért nem beszélgethettünk az üzletről, másnap vadászat volt, és hétfőn, amikor már könyvügynöki birkatűrlemem határán valamivel erélyesebben kérdeztem meg tőle, hogy lesz vásár, vagy nem lesz vásár, barátságosan hátbavágott:

— Ugyan már, pájtás, ne vacakolj azokkal a könyvekkel. Nem árulok én könyveket, nem tudok én azokkal mit csinálni. Hanem ha megint erre visz az utad, ne kerüld el a házam, mindig szívesen látlak...

Egy másik szövetkezet elnökénél történt: amikor felajánlottam neki a könyveket és füzeteket, megkérdezte, hogy tagja vagyok-e a Pártnak, olvastam-e Bebelt és Kautskyt, azután tartott egy hosszú beszédet a szocializmusról, szociáldemokráciáról, s valahogy így fejezte be:

— Maga tacsó! Engem akarnak maguk tanítani? Rég olvastam én már, amit el kellett olvasnom. Halott maga valamit a baranyai köztársaságról? Én már rég megvívтам a magam harcát. Különben is, én ezekkel sok mindenben nem egyezek...

Hiába motyogtam, hogy nemcsak neki személyesen ajánlom a könyveket, hanem eladásra, azt mondta, hogy sürgős dolga van és elviharzott.

Azóta sem láttam.

Megjegyzés: Ezt a mesét sem azért mondtam el, hogy vádoljak vele Abban az időben sok furcsa szerzet járt-kelt és tevékenykedett nemcsak Baranyában, mindenütt. Forrt a bor, a forradalom bora, és a mélyből sok mindent vetett felszínre: gyöngyöző habot és kiégett üledéket egyaránt.

Az az ember baranyai volt, született baranyai, és a maga módján ugyanúgy szülőföldjének szentelte életét, mint ön.

Hogy egészen őszinte legyek, ezt az embert és ezt a történetet az ön *Gyertyafényt* című füzete juttatta eszembe, amelyben az elmúlt századok során Baranyában élő kiemelkedő szellemekre emlékezik. Nem mintha úgy gondolnám, hogy ennek a borzas hajú és borzas kedélyű szövetkezeti elnöknek is a maga könyvecskéjében lenne a helye, csak épp felderengett az ő képe mögött a forradalmi Baranya, és azon gondolkoztam, vajon az ön történelemkutató és történelemíró tolla miért állt meg 1898-ban?

Ha már megemlítettem a könyvét, asszonyom, egyben arra is megkérem, hogy ne lepődjön meg, ha a továbbiakban helyenként hivatkozom rá vagy idézek belőle. Véletlenül került kezembe a könyv, véletlenül tudtam meg, hogy kit rejt az írói álnév, és nincs szándékomban ismertetést vagy bírálatot írni róla, csupán segédeszközként kívánom használni, hogy jobban szót értsünk egymással.

De talán egészítsük ki még néhány ecsetvonással a baranyai képet, pontosabban: az én szubjektív képemet Baranyáról:

Már nem gyalog jártunk se Baranyában, se másutt, amikor egyszer egy faluban megállva, megkérdeztünk egy járókelőt, hogy merre van a patika. Amikor az illető azt válaszolta, hogy nem ért bennünket, mert nem tud magyarul, megkérdeztük tőle szerbül. Erre felfortyant:

— Maguk dunátúliak azt hiszik, hogy itt már senki sem tud szerbül?...

Ezen a leckén okulva a következő faluban a népbizottságban az altiszttól szerbül érdeklődtünk az elnök holléte felől.

Látva, hogy tőri a szerb beszédet magyarra fordítottuk a szót.

— Maguk magyarok? — mondta. — Akkor miért nem kérdezik magyarul? Vagy azt gondolták, hogy Baranyában nincsenek magyarok?

A jó, rossz, kedves, szomorú vagy akár nevetséges példákat sorolhatnám, asszonyom, még oldalakon át. Attól tartok azonban, hogy unalmassá válna, és nem is jutnánk vele közelebb a megértéshez, mint amennyire már eddig jutottunk, ha jutottunk. Ez, ami a személyes élményeimet illeti. A meséknek és anekdotáknak pedig se szeri, se száma. Bár hitelességük olykor erősen kétes, az igazság magva mindig megglehető bennük, és ezért nem állhatom meg, hogy legalább egyet el ne mondjak:

Valamelyik faluban elkaptatták magukat a szövetkezet vezetői. Üzérkedtek, nyereszkedtek szemérmetlenül. A fölöttes hatóság egy ideig túrta a dolgot, figyelmeztetett, tanácsolt, azután, amikor betelt a mérték, kiküldte a megbízottját, hogy vessen véget a lopásnak, harácsolásnak.

A megbízott, lelkiismeretes ember lévén, miután megismerkedett a tényállással, úgy gondolta, legokosabb lesz, ha demokratikusan intézi el a dolgot: ítéljenek a szövetkezeti tagok, ítéljen a falu.

Össze is hívták a nagygyűlést. A terem zsúfolásig megtelt. A kiküldött elmondta, hogy mit követtek el a szövetkezet vezetői, hogyan károsították meg a közösséget, és hogyan lopták meg a szövetkezet tagjait. Azután felszólította a jelenlevőket, hogy mondjanak véleményt az ügyről.

A teremben néma csend lett. Senki nem mozdult, csak a perbe fogott szövetkezeti vezetők törülgették verítékes homlokukat.

Végre, hosszú noszogatás után, valahol a terem végében, a cigarettafüstös félhomályban felemelkedett egy öreg bácsi és így szólt:

— Én azt gondolom, emberek — mondt lassan, minden szót megrágvva —, hogyha mi lettünk volna az ő helyükben, mi is csak azt tettük volna, amit ők . . .

Így szól, asszonyom, ez a fél- vagy negyedigaz történet és még sok hasonló arról, hogy ott a baranyai falvakban valóban — minden megtörténhet. Mintha ott valóban mások volnának az arányok és más mértékkel mérnének az emberek, mint egyebütt. S ha valaha valami vonzott a szereteten és szimpátián kívül erre a kedves tájra, akkor az a vágy volt, hogy ennek okát megfejtsem és megkeressem.

Mert egy világban élni és a másik mértékével mérni, roppant nehéz és körülményes dolog. Szinte lehetetlen. Kár, hogy a baranyai magyar értelmiségieknek ez ritkán jut eszükbe. Különben talán leültek volna már, és boldog múltbaráévülések helyett megszületett volna egy-két gyakorlati hasznú tanulmány is a mai baranyai magyar falvak életéről és problémáiról.

„... amikor láttam, vagy inkább megéreztem, hogy miről van szó, udvarias félmondatokban válaszoltam, sőt befejezetlen mondatokkal igyekeztem kitérni és semmit sem mondani a kényes és veszélyes i patikaügyről. Éreztem, ha elmondom, mi az itteni emberek véleménye a régi gyógyszerár bátorának megsemmisítéséről, abból még érdekesebb cikk sikeredik.

... Tudom, csak egy esetben nem tett volna csúffá: ha azt mondom, mennyire örvendek, hogy végre megszabadultunk a régi gyógyszerártunktól. Csakhogy én ezt nem mondhatom, mert a szülőfalum”.

Idézet a levélből

Mindenekelőtt, önt senki sem tette csúffá, asszonyom, de ha szubjektívve úgy érzi, nem tudom, mivel győzhetném meg az ellenkezőjéről. Ezért maradjunk csak a patikaügynél.

Levelének ez a része meglehetősen érthetetlen. Nem könnyű ugyanis megérteni, hogy mi lehet kényes és veszélyes egy régi patika bútora körül. Sajnos részleteket nem tudok dologról, tehát, még nem is következtethetek, de mindenesetre különbséget teszek a patika és a bútora között.

Egy patika székhelyének meghatározása, léte vagy megszüntetése lehet egy kömmúna komoly (de semmi esetre sem kényes és veszélyes) gazdasági és politikai ügye. Láttunk már olyat, hogy sokkal kisebb dolog miatt is összezsaptak a vélemények a kömmúnában.

De ehhez édeskevés, vagy épp semmi köze a patika bútorának. Legálábbis józan megfontolás szerint nem kellene, hogy legyen.

Ami az emberek véleményét illeti, nem tudom, miért kell azt titokban tartani. Talán ha idejében elmondták volna, nem is került volna sor a patika bútorának megsemmisítésére, erre a — akárki tette is és akármilyen indokolással — vandalizmusra.

Feltételezem, hogy ez lehet a falubeliek véleménye, s ha ez, akkor tökéletesen egyetértek vele. S ha figyelmesebben megkeresi a vitatott ríportom értelmét és hangulatát, meg fogja érteni, hogy abban is csak ezt mondtam és ebből a szempontból hánytam maga által mindannyiok szemére — a tehetetlenséget.

*„Pannonia, a Dunántúl, legelhagyatottabb zugában is több lelki kultúra öröklődött, mint másutt a városokban...
...Nem könnyű olyan gyermekeket tanítani, akiknek nagyapái még bort, pálinkát reggeliztek...”*

Idézet a levélből

Mindenekelőtt felhívom a figyelmét a két idézett mondatban rejlő teljes ellentmondásra.

Ami pedig a „lelki kultúrát” illeti (ha — amint feltételezem, — a műveltségéből fakadó emberi öntudat megnyilvánulásainak összeségét érti a leltta), szerintem könnyelműen és indokolatlanul általánosít.

Ha ugyanis az Ön könyve alapján akarom megkeresni ennek a lelki kultúrának az eredetét, akkor Sztárai Mihálynál kell kezdenem és Ács Zsigmondnál kell megállnom anélkül, hogy közben vagy utána valahol nyomát találjam az annyira szükséges folytonosságnak (arról nem szólva, hogy könnyve példái egy falura és a letűnt századokra vonatkoznak; hogy az akkori szellemi hatást, még a legnagyobbat sem lehet a korszerű közoktatás és kultúrális tevékenység hatásával összehasonlítani).

Ne haragudjon, de szerintem a mai jugoszláv Baranva magyar parasztiának semmi köze sem Sztárai Mihályhoz, sem Kiss Istvánhoz, sem a két Ácshoz. Illetve, körülbelül annyi a köze, mint a mai görög parasztnak az antik kultúrához.

A másik forrás, ahol talán keresni lehetne a „lelki kultúra eredetét”, az úri rend tevékenysége. Ez a vidék emberrelékezet óta, illetve még régebben egyetlen földesúr birtoka volt (kivéve a kis parasztnok kevéske földjét), és hogy a földbirtokos társadalom milyen kultúrát művelt, illetve, hogy abból mi jutott a parasztnak, arról Illyés Gyula könyve igen részletesen tájékoztatja a magyar olvasót.

Az Ön állításainak alapját sehol sem találok, asszonyom. Az ellenkezőjére annál több történelmi tény és adat utal.

Nem akarom sokszor emlegetett történelmi adatokkal untatni, csak arra emlékeztetem, hogy amikor a Duna-Tisza közén az első világháború előtt már javában megindult a tőkés fejlődés, Baranya déli csücskében a feudális földbirtok maradt a mindenható úr.

Amikor az első világháború után az új ország minden részében folytatódott a tőkés fejlődés, a baranyai nagybirtok sérthetetlen királyi kézbe került. Két folyótól és egy országhatártól körülvéve szorongott a baranyai magyar paraszt azon a kevéske földön, amit az idők folyamán a feudális nagybirtoktól kicsikart. Ha ehhez még hozzávesszük a régi Jugoszlávia nemzeti gyűlölettel súlyos légkörét, akkor megértjük — nem azt, amit Ön akar bizonyítani, hanem — a dekadenciát, azt, hogy a baranyai magyar falvakban megállt az idő.

És végül engedjen meg nekem egy többé-kevésbé emocionális érvet:

Ha mai szemmel tekintek vissza arra az időre, amikor sárosan, csatákosan, könyvügynöki minőségben jártam a baranyai utakat, meg kell állapítanom, hogy alighanem szánalomra méltó figura lehettem. Mégis, emlékszem, hogy szinte fájt az a felő, óvatos alázat, amivel sokszor — és többnyire az egyszerű emberek — fogadtak. Annyira fájt, hogy nem bírva tovább, megkérdeztem, mi ennek a viselkedésnek az oka. A kérdezett végignézett rajtam és így szólt:

— ... bricseszadrág, harmonikás csizma... Azt hiszik, hogy valami óznás vagy efféle. A baranyai nép mindig tisztelte a hatóságot...

Azt hiszem, felesleges bárkit e magyarázat keserű iróniájára emlékeztetnem. Sehol annyi meghunyászkodással, álalázattal álszívélyességgel, fásultsággal és nemtörődömséggel nem találkoztam, mint épp Baranyában. (Tisztelet a kivételnek, és főként az újabb nemzedékeknek amelyekeken már érzik az új idők és új viszonyok áldásos hatása.)

Miben nyilvánul meg tehát az említett kivételes lelki kultúra a baranyai magyar falvakban? Vagy a pátriarkális hagyományok nyakas, maradi örizgetését tekintti Ön annak?

Elhiszem, asszonyom, hogy van abban szépség és finomság, különösen, ha úgy nézi az ember, mint valami régi képet, de mi élő emberek vagyunk, és az élet feltartóztathatatlanul megy a maga útján. Most ismét „hitújítás” van, amely azonban nem áll meg a beljei birtok erdeinek és szántóinak határán, hanem belemarkol az emberi lelkekbe, és fenekestül felforgatja őket. És a baranyai dombokon még mindig nem jelent meg az új tanító, az új Sztárai Mihály. Legalábbis én nem látom. Pedig a baranyai falvaknak igen-igen szükségük van rá.

Ezért jutott eszembe könyve nyomán a baranyai munkásmozgalom, és ezért csodálkoztam, hogy sem Ön, sem más baranyai írástudó nem foglalkozott a háború után ezzel a témával.

Vajon a baranyai munkásmozgalomnak ne lett volna semmi visszhangja ezekben a déli falvakban? Ha pedig volt, miért hallgatunk róluk?

Vagy ez nem tartozik a baranyai műveltség és lelki finomság történetéhez?

„... most zárkózott a baranyai paraszt, konok, megátalkodott és visszataszító. De ki tudja, az úri hitványságok milyen sorozata folytán lett ilyené?”

Idézet a levélből

Ön ismét túloz, asszonyom. A baranyai paraszt jól megműveli a földjét, eladja a termését, fizeti az adóját, gyakorolja polgári jogait ereje, műveltsége és érdeklődése szerint, iskoláztatja a gyermekeit, vagy inkább —

gyermekét, értekezletekre, gyűlésekre jár, egyszóval a mindennapi élet ezernyi szálával fűződik a környezetéhez.

En az ön helyében inkább talán tartózkodónak nevezném a baranyai parasztot, és azt állapítanám meg, hogy lassabban kapcsolódik be a környezete szellemi vérkeringésébe, mint lehetne.

És nem is intézném el a dolgot olyan egykönnyen az „úri hitványságok sorozatával”.

Mert ezek az „úri hitványságok” — helyesebben a vidék gazdasági és társadalmi fejlődésének körülményei — már közel húsz esztendeje megváltoztak.

A gazdasági és társadalmi fejlődés már közel húsz esztendeje a baranyai paraszt érdekét és jövődjének távlatait szolgálja, és ha mégis van „zárkózottság”, annak okát én inkább abban keresném, hogy a baranyai magyar értelmiségnek és a haladó felfogású embereknek nem volt elég erejük, hogy környezetükben a gazdasági és társadalmi változásokkal párhuzamos szellemi folyamatot indítsanak.

És itt látom a történetírók és írástudók felelősségét. Mert a baranyai munkásmozgalmaknak egészen bizonyosan volt visszhangja ezen a vidéken is, legendák és hagyományok is maradtak fenn egészen bizonyosan, és ezeknek felkutatásával, leírásával az írástudók hozzásegíthettek volna, hogy az utóbbi másfél évtized alatt gyorsabban és könnyebben oldódják fel az „úri hitványságok” okozta görcs a baranyai magyar és nem magyar paraszt torkában — de nem tették.

Ne értsen félre, asszonyom, ez a szemrehányás nem Önnek szól, mint ahogy ez az egész válasz sem kizárólag Önnek szól, hanem a baranyai értelmiségnek.

Természetesen ez nem is nagy bűn. A történelem szempontjából ez egyáltalán nem nagy bűn, mert a fejlődés megy a maga útján. Ma a baranyai földek fele tartozik a szocialista nagybirtokhoz, holnap háromnegyed része, és holnapután az egész. De ez a folyamat egy egész embercsoport életmódjának változását vonja maga után, süllyed a baranyai (és nemcsak a baranyai) falvak régi idillikus világa, és az a kérdés, hogy lakói előbb vagy utóbb, nehezebben vagy könnyebben, hogyan találják fel magukat az új körülmények közepette.

Ezért az egyén szempontjából némileg másképp esik latba az imént említett mulasztás, mert az egyén nem a történelemmel, hanem a korabeli emberekkel él közösségben. És hiú dolog egy embercsoport iránti szeretettel és megértéssel kérkedni, ha nem vagyunk képesek segíteni neki, legalább azzal, hogy tudatosítjuk benne a helyzetét térben és időben és jövődjének távlatait.

Ön írta levelében, asszonyom: „Mintha a dunántúli embernek mégis több arányérzéke lenne, több árnyalatot ismerne a dolgok, emberek megítélésében, felértékelésében”.

Nos, úgy látszik, itt is sántít valami, legalábbis ami az értelmiséget illeti, mert annak az erkölcsi „árnyalatnak” felismerésére, amiről az imént szó volt, már nem futotta az arányérzékükből.

Azt is meg kell mondanom, hogy szerintem Ön kivétel ezalól, és elismerést érdemel. Könyve zárószavában ugyanis a következőket írja a laskói templomdombról:

„Most se higgy ennek a templomdombi nyugalomnak. Megint készül itt valami. Délelőtt Horvátország első és egyetlen kísérleti iskolájának diákjai zsvivajognak a vén fenyők között: új arcú, új életű gyerekek. Televí-

zió vetíti elébük a világ eseményeit. Megint csak a híres dörömbön faragják és barkácsolják e vidéken az eljövendő világ bölcsőjét..."

Nagyon szép, nagyon kedves naivitás ez, de ugye, maga sem gondolta komolyan, asszonyom?!

Hogy mégis legalább ezt a naivitást leírta, nagyot nőtt a szememben: elárulta vele, hogy tudja, érzi, nem fejezhető be a történet Ács Zsigmondal, érzi, hogy valamit még mondani kell, valamivel még adósa maradt az olvasónak. Elárulta, hogy nemcsak szeretet lakozik önben, de lelkiismeret is, amely, remélem, egyszer ismét tollat nyom a kezébe, hogy megírja az új „hitújítást” a laskói tájon.

Azt bizony jóval nehezebb lesz megírni, mint Ács Gida és Ács Zsigmond bánatos-szelíd történetét, de megéri.

Ha már a könyvénel tartunk, szeretnék még valamire kitérni, illetve a könyvet felhasználni. Levelében így panaszkodik:

„S hogy tekintenek majd ezentúl a magyartanárok volt tanítványaimra, akik Bácska különböző iskoláiban folytatják tanulmányaikat.”

Mielőtt elkezdeném a riport ilyen hatása fölötti aggodalmának alapján voltát bizonyítani, engedjen meg egy cinikus megjegyzést:

Köszönöm, hogy ilyen jó véleménnyel van a bácskai magyartanárokról, és feltételezi róluk, hogy valamennyien olvassák a Hídat, En a feléért sem tenném tűzbe a kezem.

De térjünk a tárgyra. Sem a riportom, sem jelen írásom megjegyzései nem vonatkoznak tanári és nevelői munkájára, amelynek áldozatos és főként eredményes voltáról személyesen is meggyőződtem, amikor diákjaival beszélgettem. Ha levelében le nem írja az idézett mondatot, eszembe sem jutott volna, hogy a riport ilyen kételyeket is ébreszthet valakiben. Így azonban kénytelen vagyok Önt önmagával szemben megvédeni. És tesszem ezt a saját könyvével, amelyből — utólagos jóváhagyása reményében — idézek egy részletet:

„Eljött hát ide a környék népe a laskói búcsúra. Földre terített vászonkendőkön piros, erdei bogyók vérevel festett, tükörtelen, otromba kalácsziveket árultak, s iromba olvasókat, a zárdafalak árnyékában öregaszonyok létániáztak, reszkető, sírós hangon, gyerekek könyörögtek egy árva batkaért, töröksíp visított idegenül, fülettépően, a víz szélén lányok, legények áztatták sivalkodva, évődve poros lábukat. A barátok nem nagy vásárt csináltak ma a bünbocsájtó levelekkel, de a gvardián vidáman töntrögött egyik csoporttól a másikig, s bele-bele csípett a sötét szemű, kényszeredett mosolyú lányok, menyecskék barna karjába, elefántcsontszínű képébe; érhálós szeme csillogott, minden kerek, rózsaszínű zsirpárna külön-külön ragyogott az arcán. A fráterek egy fűzfa alatt üldögéltek, faháncsosul durván összeeskábált asztalnál, fakupákban bor sötétlett, s a sült malac zsírja le-lecseppent fénylő állukról kopottas, foltos csuhájukra. A „teríts póznákra” hányt, száradó rekesztő-marázsák füstszínű fátyla úgy sötélteti mögöttük a Duna-parton, mint a közelgő végzet óriási, fekete szárnyai.”

Aki így ír és beszél magyarul, aki ilyen magyar nyelvre tanítja diákjait, annak nincs oka mások véleményétől tartani. Már csak azért sem, mert sokan azok közül, akiknek bíráló szavától félti diákjait, maguk is elmehetnének Önhöz — magyarul tanulni.

Lassan be is fejezhetném. Levelem elején azt ígértem ugyan, hogy ez a válasz melengető, gyógyító ír lesz vélt sebekre, s most látom csak, hogy ezt az írt is a magam durva, barbár módján kenegettem, s meglehet, hogy több fájdalmat okoz majd a vigasz, mint a bántás.

Csak az vigasztal némiképp, hogy ez a hang nem csupán csiszolatlan modorom bűne, de a tárgy természetéből is ered, amely minden tapintat

ellenére is kimondat az emberrel egy s más olyat, ami keménynek látszhat ugyan, de talán nem igazságtalannak is.

Ezért, kérem, bocsásson meg, ha újabb írásommal még az előzőnél is jobban megbolygattam azt az idillikus képet, amelyet lelke mélyében a baranyai magyar falvakról őrzött, ha recsegő, csikorgó szavammal megbontottam a hanyatló délutánok ünnepi csendjét, amelynek „kifeszített húrjaiba méhdöngésos fáradt neszek ütődnek, halkán, tévetegen”. Nem magamért tettem.

Valóban, még egyszer idézve levelét: „Akadhatott volna más is a tolamra”, de a levele nyomán nem volt más választásom, ki kellett mondani, amit kimondtam, mert nekem is van lelkiismeretem.

Sajnos, ez a válasz messze van attól, hogy teljes és átfogó legyen, egyszerűen azért, mert én is messze vagyok attól, hogy teljességükben ismerjem a baranyai élet összes problémáit és vonatkozásait.

Írásaimban most is és a múltkor is csak periferikus meglátásokat pendítettem meg, rendszerezés nélkül, az egész és annak belső összefüggései bemutatása nélkül, mert hiányos ismereteim másra nem jogosítanak fel. Épp ezért igyekeztem magam a szűkebb témához tartani, amelyet valahogy így nevezhetnénk: „A baranyai magyar falvak lakosainak mentalitása és szellemi élete.”

Mindezek alapján meglehet, hogy sokat mondtam vagy keveset, lehet, hogy tévesek a megfigyeléseim és következtetéseim, és ezért írásom egyes részei elhibáztak — ezt mind megengedem. De egy alapvető dologban, érzem és tudom, hogy nem tévedtem:

Abban, hogy végső ideje kikezdeni és szétrombolni azt a hamis, nemzeti romantikus idillt, amely még mindig él a baranyai értelmiségek egy részének tudatában, ha falvaikról és azok életéről gondokoznak.

Levethetnénk talán már azt a színvakságot, amely a lelkekre rakódott szellemi szemetet is patinának, a maradi hallgatást pedig lelki finomságnak nézi. Helyette jó lenne szembenézni a valósággal, mert az idő vasfoga őrli a valóságot is, a hamis ábrándokat még inkább.

Még egy utolsó példa: az „egyetlenkék” szokása gazdasági eredetű, és a gazdasági körülmények változásával el is fog tűnni. De mivel magyarázható az „egyetlenkék elutazása”? Mivel magyarázható az, hogy a baranyai származású fiatal értelmiségek nagy része nem akar oda visszamenni? Az ottani szellemi légkörrel! Ezt nem én állítom. Ők mondják.

Természetesen mindezt, asszonyom, ne vonatkoztassa magára. Illetve mindebből csak annyit, amennyit mint baranyai értelmiségi igazságosnak tart. Általánosságban beszéltem és szavaimat a konkrét alkalmon kívül csak azért intéztem Önhöz, mert nem fásult el, és ennél fogva hiszem, hogy meg is fog érteni.

És remélem, mindezek után azt is belátja majd, hogy abban a riportban senkit bántani, senkit megalázni nem akartam, legkevésbé Önt. A „nagyházakat” sem félvállról emlegettem, csak épp hogy velük még jobban aláfessek a szomorkás, vagy ahogy Ön olyan szépen mondja, „az enyészet hangulatát”. A „bíró” szót sem a mesélő politikai tájékozatlanságának jeleként használtam, inkább azért, mert megragadott, mintha gyermekkoromból csengett, visszhangzott volna elő (mint ahogy az „apika”, „anyika” is szíven ütött, amikor hosszú évek után ismét hallottam Baranyában), és írásomban is úgy ismételtam, mint elfelejtett és újra megtalált ízt.

Ennyit.

És a jövőben ne higgyen a kurtán odavetettnek tetsző mondatok látzólagos hányavetiségében. Nem mindig, de néha, szív, gondolat és vívódás rejtőzik pökhendi hangjuk mögött. Való tartalmukat csak annak tárják fel, aki szeretettel tei türelemmel és bizalommal közeledik hozzájuk.